

kabats

extra zware editie

HO..

IK VOEL GELOOF IK EEN
ENORME WOEDE AANVAL
OPKOMEN ...

OH NEE ...
TOCH NIET

MAAR EUH ...
WAT ZEI JE?

...

magazine van de faculteit godgeleerdheid

vrije universiteit amsterdam

jaargang 2000/2001 nummer 3

Inhoud

- 4 □ De woede van God volgens de bijbel
Klaas Spronk
- 9 *Binnenlanders daar*
Het geleefde ideaal van de eenheid
Ward Kint
- 12 □ Laaghangende oordelen
Ralf Nagelkerke
- 15 *Afgestudeerden*
Interview met Lodewijk Dros
Nelly Versteeg
- 17 □ Woede als drijfveer,
Karen Armstrong over het zoeken naar God
Desiree Berendsen
- 20 *On stage*
Voor de klas
Bart van der Bosse
- 22 □ Stierenvechten: Arena en Heiligenverering
Natasja Costeris
- 24 Het congres 'Religion, conflict and reconciliation'
Annemiek Spronk
- 25 □ Woede in de wandelgangen
Angelique Rijlaarsdam, Arton van Harten
- Wils woede
Wil van Mierlo
- 28 □ Twistziek en tolerant
Mirjam van Veen
- 29 *Het uitgelezen boek*
(Over 'Izebel' van Guus Kuijer)
Angelique Rijlaarsdam
- 31 Drie korte bijdragen in de discussie
'Exegese en hermeneutiek'
Eep Talstra, Wessel Stoker, Johan Vos
- 34 *Vrijwilligerswerk*
Vrijwilligerswerk bij het
Amsterdams Buurvrouwen Contact
Barbara de Groot
- 35 □ Woede in de (godsdiens)psychologie
Joke van Saane
- 37 ■ Interview met Aad van Egmond
Angelique Rijlaarsdam
- 40 ■ Passie in empathie
Georg Plasger
- 42 ■ Een gearrangeerde ontmoeting
Rommie Nauta
- 46 ■ Over vrijheid
Maarten den Dulk
- 48 Kortkortkort
- Jubileum IKOS-Amsterdam
- Breuken en bruggen **Friso Mout**
- Bevestigen **Gerson Gilhuis**
- Reactie op stelling uit de vorige Kabats
Martine de Vries
- 51 **Column**
Arton van Harten

Redactie Arton van Harten Angelique Rijlaarsdam Annemiek Spronk Nelly Versteeg Johan Vos Rick van der Woud	Redactieraad Christoph Burger Aad van Egmond	Redactieadres Theologische Faculteit Vrije Universiteit t.a.v. redactie Kabats De Boelelaan 1105 1081 HV Amsterdam e-mail: kabats@th.vu.nl www: www.th.vu.nl/~kabats	Tekeningen Camiel Beukeboom Lay-out Arton van Harten Drukkerij Huisdrukkerij VU
Kopijdatum Kabats 1, seizoen 2001/2002: 15 oktober 2001		Kabats Magazine van de faculteit godgeleerdheid Jaargang 2000/2001 nummer 3	

De woede van God volgens de bijbel

Klaas Spronk

Volgens de bijbel is God regelmatig boos.¹ Zo geformuleerd klinkt dat wel wat vreemd. Van God zeg je het doorgaans plechtiger: 'zijn toorn is ontstoken' of iets dergelijks. In ieder geval mag niet de indruk gewekt worden dat het al te veel lijkt op de overeenkomstige menselijke emotie. Je mee laten slepen door je gevoelens, kan beschouwd worden als een teken van zwakte. Zoiets mag je niet van God verwachten of aan Hem toeschrijven. Aan de andere kant heeft het ook iets sympathieks. We willen graag geloven dat God ook gevoel toont. We belijden in alle toonaarden dat zijn liefde tot het uiterste gaat. Maar een hartstochtelijke liefde zonder boosheid als keerzijde is ondenkbaar, dus ongeloofwaardig. In deze bijdrage wil ik vooral nadenken over het aspect van het onbeheersbare. Dat lijkt onverenigbaar met het geloof in de 'Heer'. Tegelijkertijd is het toch iets waar je misschien stiekem op hoopt, omdat Hij zo iets dichterbij komt. Ik zal om te beginnen (1) proberen het positieve en het negatieve element in het begrip woede wat duidelijker te omschrijven. Dan (2) zal ik enkele voorbeelden geven uit de moderne literatuur van beschrijvingen van God met menselijk aandoende gevoelens en dus ook met zwakke kanten. Daarna (3) komt aan de orde hoe in de bijbel en in de uitleg daarvan een beeld van een zeer beheerste God geschetst wordt. Tenslotte (4) wordt ingegaan op de vraag of er niet toch enkele scheurtjes in dat beeld zitten.

1. Woede als bron van inspiratie

Woede heeft verschillende kanten. Dat kan ik goed illustreren met enkele min of meer smartelijke confrontaties met twee leraren op de middelbare school. Ze gaven allebei geschiedenis, maar dat zal wel toeval zijn. Van de oudste, een beminlijk en vroom man, herinner ik me zijn reactie op mijn klassikaal geuite boosheid over een mijns inziens te laag uitgevallen cijfer. "Is uw toorn billijk ontstoken?", zo voegde hij mij toe op een toon die aangaf dat hiermee de 'discussie' gesloten werd. Het duurde even voordat ik begreep wat hij bedoelde. Dit is tenslotte geen alledaags Nederlands. Het bleek een citaat (in de Statenvertaling) uit het boek Jona te zijn. God zet daarbij tot twee keer toe Jona op zijn plaats (Jona 4: 4, 9): de profeet heeft zich laten meeslepen door zijn woede. Dat is typisch menselijk. Zoiets, zo luidt dan ook de uiteindelijke boodschap, zou God nooit doen. Zo wordt God geëerd en de mens op zijn nummer gezet.

Die andere geschiedenisleraar was de conrector van de brugklassen. Hij moest advies geven over het vervolg. Ik had aangegeven dat ik naar het gymnasium wilde. Hij vond dat wat hoog gegrepen voor mij. Die klassieke talen zouden mij vast te zwaar vallen. Ik voel nog de teleurstelling, maar vooral ook de woede in mij opkomen. Ging ik daarvoor nu al een jaar lang vanuit ons dorp als enige naar dat verre Utrecht? Ik wilde later theologie gaan studeren. Dat besluit stond voor mij al jaren vast. Een rijke oom had mij zelfs al een toga toegezegd als ik dominee zou worden. Hoe dan ook, die arrogante conrector moest niet denken dat ik mij zomaar liet tegenhouden. Ik zou hem wel eens wat laten zien! Toen ik ruim vijftien jaar later bezig was met het rondsturen van exemplaren van mijn dissertatie, heb ik nog overwogen er hem ook één te doen toekomen. Ik was nog steeds boos.

De meeste mensen zullen dat wel herkennen. Soms

helpt het als men zich kwaad maakt. Woede kan een mens ook creatief maken. Volgens de mythen geldt dat ook voor de goden. Zou het ook voor de God van de bijbel opgaan?

In het opmerkelijke boekenweekgeschenk van dit jaar, het boek *Woede* van Salman Rushdie staat deze thematiek centraal. De hoofdpersoon, Malik Solana, heeft last van hevige woede-aanvallen. Daarbij raakt hij helemaal buiten zichzelf. Tegelijkertijd maakt zijn woede hem zeer creatief. Hij schept daarbij een eigen wereld en hij doet dat op allerlei manieren zo aanstekelijk dat de door hem geschapen wereld de bestaande 'echte' wereld gaat overheersen. Malik Solana krijgt zo iets goddelijks. Zijn naam wijst overigens ook al in die richting. Malik is ontleend aan het Semitische woord voor koning. Solana verwijst naar de zon. Het wordt echter ook steeds duidelijker dat Malik Solana zijn eigen schepping niet kan beheersen. Hij dreigt er zelfs aan ten onder te gaan. Het eind van het verhaal is dat Malik Solana bevrijd wordt van de furieuze machten die zijn woedeaanvallen veroorzaken. Daarmee is hij echter ook het vermogen kwijt om op creatieve wijze boven zichzelf uit te stijgen. Symbolisch wordt dat weergegeven in de slotscène: als een zielige oude man probeert hij de aandacht te trekken van zijn zoontje door boven de mensen uit te springen op een springkussen.

Het thema van de woede, menselijk en goddelijk wordt geformuleerd in de volgende passage uit het boek van Rushdie (blz. 32):

Het leven is woede, dacht hij. Furie -! seksueel, oedipaal, politiek, wreed - voert ons naar onze fraaiste hoogten en grofste diepten. Uit furia komt schepping, inspiratie, originaliteit en passie voort, maar ook geweld, pijn, zuivere, onbevreesde vernietiging, het geven en krijgen van klappen waar we nooit van herstellen. De Furiën vervolgen ons; Shiva danst zijn

woedende dans om te scheppen en ook om te vernietigen. Maar hoezo goden! Sara, die tegen hem tekeering, vertegenwoordigde de menselijke geest in zijn zuiverste, minst gesocialiseerde vorm. Dit is wat we zijn, wat we met onze beschaving bedekken, het angstaanjagende beestmens in ons, de uitzinnige, transcendente, zelfvernietigende, ongeremde meester van de schepping. We brengen elkaar tot grote hoogten van genot. We scheuren elkaar verdomme in stukken.

De God van de bijbel komt in het boek van Rushdie slechts indirect ter sprake. Het passionele lijkt slecht bij Hem te passen. Rushdie noemt Shiva. We zouden ook kunnen denken aan het Babylonische scheppings-verhaal: de schepping van mens en wereld hangt samen met de strijd tussen Marduk en het chaosmonster Tiamat. We zouden kunnen verwijzen naar de gevoelens van haat en liefde die de goden parten spelen. Goden zoals Zeus die verliefd worden op menselijke vrouwen en zo halfgoden voortbrengen zoals Herakles, godinnen wier liefde voor menselijke helden (zoals van Ishtar voor Gilgamesh) niet beantwoord wordt en vervolgens dood en vernietiging brengen. Dat levert mooie verhalen op, maar die zijn in de bijbel niet te vinden.

2. God met menselijke trekjes

In de bijbel wordt veel over Gods daden gesproken. Toch gaat het heel weinig over God zelf. Wat dat betreft houdt men zich aan de wijze raad van Prediker: "God is in de hemel en gij zijt op de aarde, laten daarom uw woorden weinige zijn" (5:2). Wat zich in de hemel afspeelt en wat er in God omgaat blijft een terrein van speculatie. We worden geacht ons niet op dat pad te begeven. In sommige apocriefe geschriften wordt ons toch een blik in de hemel gegund en wandelen we als het ware net als Henoch een stukje op met God, maar ook dan komen we niet verder dan engelenland. God zelf blijft buiten schot. Sommige romanschrijvers gaan verder. Zij doen wat Joost van den Vondel in zijn toneelstuk Lucifer nog niet aandurfde. Men vond het in zijn tijd al schokkend genoeg dat Vondel zich verdiept had in de beweegredenen, gevoelens en daarmee ook de zwakheden van de engelen. Lucifer is zijn tijd dan ook maar twee keer opgevoerd. Pas aan het eind van de negentiende eeuw durfde men het weer aan. Tegenwoordig durft men ook publiekelijk te speculeren over emoties en irrationele motieven bij God. Opmerkelijk genoeg wordt Hij daarbij zelden als toornig geschilderd. Dat is blijkbaar te afgezaagd. Men gaat er van uit dat zijn toorn in principe 'billijk ontstoken' is. Alleen over de strafmaat wordt regelmatig gemopperd. Franco Ferruci schetst in zijn 'autobiografie van god'² het beeld van een gevoelige, vergeetachtige en twijfelende God, die het slachtoffer dreigt te worden van zijn eigen schepping (let op de parallel met het Malik Solana in het boek van Rushdie!). God wordt nooit boos. Dat geldt wel van Mozes. Die is regelmatig woedend. God niet. Die is slechts verbaasd over Mozes' rechtlijnigheid, machtswellust en vindingrijkheid bij het bedenken van nieuwe wetten. Op basis van één van die wetten laat Mozes God (die in menselijke gestalte

onder de Israëlieten vertoefde) zelfs stenigen, omdat Hij verliefd was geworden op een getrouwde vrouw en seks met haar had gehad.

Van een heel ander kaliber is de 'autobiografie' door Jeremy Pascall.³ In dit bij tijd en wijle hilarische, maar op den duur wel wat vervelende boek komt God naar voren als een enigszins ijdel persoon, die bijvoorbeeld niet vaak genoeg van zichzelf kan vertellen hoe genadig Hij is. In een voetnoot voegt de 'uitgever' er aan toe: "One would tend to agree that The Author is a Merciful God. Mainly because the last person who disagreed is now a small, rather dull cactus in the middle of the Negev desert." Verder lijkt God een tikkeltje onnozel en eerder verbaasd dan boos over de menselijke zonde. Typerend is de volgende passage nadat Adam en Eva gezondigd hebben en zich verstoppert voor God. Hij wil weten waar ze zijn.

So I called out. But answer came there none. I called again. Still no answer. This was odd. I didn't doubt that they'd heard Me because when I raise My voice it is like unto a great wind that stirs the oceans and causes the mountains to tremble. This, I find, usually catches people's attention.

I called a third time and when the oceans stopped slopping about and the mountains had come to rest, I heard a small cough behind Me. Turning around I saw Adam. And he saw Me. And then he did a most extraordinary thing, he grabbed a handful of leaves and attempted to cover his nakedness. And as I watched he threw himself to the ground at My feet and howled. And I spoke gently unto him, saying, "Adam, why did you cover your nakedness? And, more to the point, why did you use stinging nettles?"

....

Obviously, I had no alternative but to fire Adam and Eve from the Garden Centre. Deafening My ears to their pleas, I cast them forth and slammed the gates behind them.

I watched them stumble off, naked and forlorn, and as they entered the wilderness, Adam turned to Me and said, "All of this for one lousy apple! If I'd known You'd take this attitude I'd have done something really naughty!"

And I spoke unto him and said: "This is your punishment for disobeying the word of the Lord Thy God. But what really gets up My nose is that you actually expected Me to believe all that rubbish about a talking snake."

Dit is natuurlijk een karikatuur en een wel erg vrije weergave van de bijbelse gegevens, maar men kan zich afvragen of er niet een kern van waarheid in zit. Op allerlei manieren wordt God in de bijbel beschreven naar het beeld van de mens. Er is sprake van allerlei ledematen alsof Hij het lichaam van een mens heeft. Er worden ook gevoelens als van een mens aan Hem toegedicht: liefde, maar ook berouw en boosheid. Men noemt Hem zelfs een wreker. Volgens Marcion (tweede eeuw van onze jaartelling) is een dergelijke grilligheid de God die wij kennen als de Vader van Jezus Christus onwaardig. De ware God laat zich niet meeslepen door boosheid of wraakzucht. In de Romeinse cultuur stond de deugd van de zelfbeheersing hoog in het vaandel.

Heftige, een mens overspoelende emoties zoals boosheid worden, zo geloofde men, veroorzaakt door boze geesten (denk aan de door Rushdie genoemde Furiën) in de ziel. Het was ondenkbaar en dus onaanvaardbaar dat God daaraan zou moeten toegeven. Voor Marcion was dat reden om die delen van de bijbel waarin al te menselijk over God gesproken wordt niet meer als gezaghebbend te erkennen. Heel het Oude en grote delen van het Nieuwe Testament konden wat hem betreft achterwege blijven.

Voor het purisme van Marcion was in de kerk geen plaats, maar in zijn terughoudendheid ten aanzien van een al te menselijk beeld van God staat hij zeker niet alleen. In feite heeft hij de mensen die verantwoordelijk zijn voor de bijbel zoals hij ons is overgeleverd en de meeste latere uitleggers van die bijbel aan zijn kant.

3. De terechte en beheerste woede van God volgens de bijbel

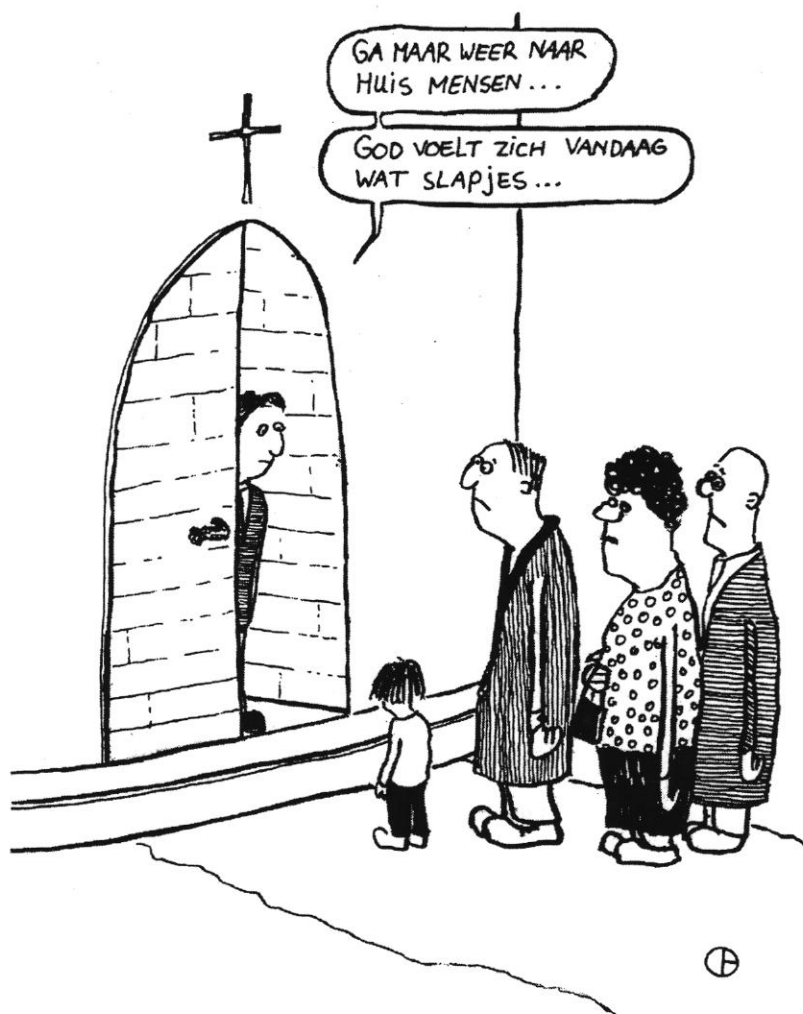
Volgens de bijbel kan er geen twijfel over bestaan: als God boos is! - en dat is nogal eens het geval - dan is dat niet voor niets. Het zal ook nooit zo zijn dat God zich in zijn boosheid laat verleiden tot onbezonnen daden. In zijn biografie van God, die wat serieuzer is dan bovengenoemde boeken, vat Jack Miles goed samen wat ook in de meeste handboeken hierover te vinden is: "God's anger is always perfectly controlled:

The Lord God, except perhaps at Sinai, never comes close to losing his temper".⁴ Als Hij echt boos wordt, dan heeft dat een goede reden. Miles verwijst naar de gebeurtenissen bij de berg Sinaï, zoals beschreven in het boek Exodus. Daaruit blijkt dat God niet zozeer kwaad wordt omdat men niet eerbiedig genoeg is, maar omdat het volk Israël zich halsstarrig en kortzichtig keert tegen zijn bevrijder en zo eigenlijk zichzelf tekort doet. Zo was God eerder uitgevallen tegen Mozes omdat hij maar bleef aarzelen om een begin te maken met de bevrijding uit Egypte.

Op soortgelijke wijze is er sprake van Gods boosheid in het Nieuwe Testament. Zo wordt God in een gelijkenis vergeleken met een koning die zijn onderdaan een grote schuld kwijtscheldt. Wanneer deze vervolgens een ander lastig valt om een kleinigheid, ontbrandt de toorn van de koning en komt hij met een strenge straf (Matteüs 18:34). En Paulus spreekt niet eerder over Gods toorn over de ongerechtigheid dan nadat hij het evangelie van de rechtvaardiging uit het geloof heeft verkondigd (Romeinen 1:16-18). In het meest 'toornige' boek van het

Nieuwe Testament, het boek Openbaring, is Gods boosheid in de eerste plaats een reactie op de dreiging van kwade machten. In 6:16 is sprake van 'de toorn van het Lam'. Deze paradoxale uitdrukking is een verwijzing naar het geloof dat Jezus Christus eerst zelf Gods toorn over de zonde heeft gedragen.

Als God een wreker wordt genoemd, dan mag dit niet worden misverstaan door het te vergelijken met menselijke wraakgevoelens waarbij men als het ware een rode was voor ogen heeft. Niet voor niets maakt Paulus in Romeinen 12:19 het onderscheid: "Wreekt uzelf niet, geliefden, maar laat plaats voor de toorn, want er staat geschreven: Mij komt de wraak toe, Ik zal het vergelden, spreekt de Here". Wanneer God optreedt als een wreker dan kan men hem het beste vergelijken met een koning of een rechter, wiens taak het is om het kwaad te ontmaskeren, te vergelden en zo een halt toe te roepen. Het is tekenend voor Gods liefde dat Hij het kwaad niet ongestraft laat.⁵ In Nahum 1 wordt God tot drie keer toe een wreker genoemd, maar dat staat niet op zich. Het is de inleiding op een profetie die de ondergang van de alom gevreesde, wrede Assyriërs bezingt. De beschrijving van Gods macht en boosheid loopt uit op de belijdenis "JHWH is goed, een sterkte ten dage der benauwdheid" (vers 8). Zeker wanneer we de verhalen over God vergelijken met de godenverhalen uit de omringende culturen,

blijkt hoe beheerst de God van de bijbel is. In de Mesopotamische teksten worden verschillende motieven voor de zondvloed genoemd, onder andere dat de hoogste god Enlil niet meer kon slapen vanwege het lawaai van de mensen. Later is er sprake van dat hij ondoordacht had gehandeld en dat de goden blij zijn dat zijn plan tot volledige vernietiging niet was geslaagd. Volgens Genesis 6 daarentegen is Gods woede terecht. In de voorafgaande hoofdstukken werd duidelijk dat het met de mensen alleen maar van kwaad tot erger ging. God moest wel ingrijpen.

Er kan ook geen sprake van zijn dat God zich door zoiets als verliefdheid op een dwaalspoor zou laten brengen. Hij mag dan wel consequent als man worden aangeduid, in feite is Hij sekseloos. In sommige verhalen komt men wel dicht bij wat we uit andere godsdiensten wel kennen: de vermenging van goden en mensen. Maar in de bijbel blijft God daar zelf verre van. Men stelt nog liever het monotheïsme in de waagschaal. Zo wordt in Genesis 6:1-4 verteld van de liefde die "godenzonen" opvatten voor schone menselijke vrouwen. Enkele keren is sprake van goddelijke betrokkenheid bij de verwekking van een bijzonder kind bij een menselijke moeder. Bijvoorbeeld in Richteren 13, het verhaal over de geboorte van Simson. De verteller laat in het midden of Manoach daar nog een rol bij gespeeld heeft. Iemand die vertrouwd is met de Griekse of de Mesopotamische mythologie zou er geen enkele moeite mee hebben gehad om hier een vruchtbare inbreng van de bode van JHWH te veronderstellen. Voor de bijbelschrijver gaat dat veel te ver. We kunnen hier ook denken aan het vergelijkbare verhaal over de geboorte van Jezus en de aankondiging daarvan. Jozef blijft buiten spel, maar er is evenmin ruimte voor de voor de hand liggende suggestie van een relatie van Maria met een hemeling. Elke mogelijke associatie van God met menselijke seksualiteit is bij voorbaat uitgebannen. In de kerkelijke leer is dat nog eens versterkt door de nadruk op Maria's blijvende maagdelijkheid. De boodschap is wat betreft het beeld van God duidelijk: Hij laat zich nooit gaan.

4. Uitzonderingen op de regel?

Kan de God van de bijbel dan nergens betrappt worden op verlies van zelfbeheersing? Er zijn enkele teksten waarin Gods optreden enigszins grillig genoemd kan worden en moeilijk te verklaren. In Genesis 32:22-32 wordt verteld hoe Jakob 's nachts moet strijden tegen God. De reden is niet duidelijk. Uiteindelijk houdt hij er een handicap en een nieuwe naam aan over. Volgens Exodus 4:24-27 probeert God Mozes te doden. En dat terwijl Mozes net naar Gods bevel op de terugweg is naar Egypte. Deze plotselinge verandering in Gods houding ten opzichte van Mozes wordt niet verklaard. Zou God boos zijn geweest omdat Mozes' zoon nog niet besneden was? In ieder geval wendt de besnijdenis van zijn zoon deze dreiging af. Soms is God zeer ongenaakbaar; bijvoorbeeld volgens Exodus 19:21-25: "wie de berg aanraakt waar God zich bevindt zal sterven". Iets dergelijks gebeurt onverwacht bij de vrolijke intocht van de ark van God in Jeruzalem. In 2 Samuël 6:6-7 lezen we hoe op een gegeven moment de ark van de kar dreigt te vallen. De brave Uzza pakt

daarop de ark vast en moet deze 'onbedachtzaamheid' met de dood bekopen. Aan het eind van datzelfde boek 2 Samuël worden we opnieuw geconfronteerd met een moeilijk te begrijpen geval van Gods woede. In 24:1 lezen we: "De toorn van JHWH ontbrandde weer tegen Israël; Hij zette David tegen hen op en zeide: "Ga, tel Israël en Juda"". David doet dat en het volk wordt vervolgens bijzonder streng gestraft voor deze daad van hoogmoed. Opnieuw een verhaal dat in de meeste kinderbijbels en op de meeste preekroosters zal ontbreken.

Als God een wreker wordt genoemd, dan mag dit niet worden misverstaan door het te vergelijken met menselijke wraakgevoelens waarbij men als het ware een rode was voor ogen heeft

In navolging van een publicatie van Paul Volz uit 1924 spreekt men bij deze teksten wel over de demonische kant van God.⁶ Volgens hem gaat het om een element in Israëls godsdienst dat weliswaar behoort bij een vroege fase in een voortgaande ontwikkeling uitmondend in het moreel en religieus hoogstaande geloof van de latere profeten, maar dat toch wezenlijk onderdeel is en blijven moet van het bijbelse beeld van God. Volz formuleert dit als volgt (blz. 40-41; let vooral ook op de slotzin!):

Erst wenn in die Gottesidee und in die Frömmigkeit dieses Gewaltige aufgenommen ist, der unheimliche Zwang Gottes und die bange Scheu, wenn der gerechte und gnädige Gott zugleich der Furchtbar-Schreckliche ist, stehen wir vor den Tiefen der Gottheit und auf den Stufen zur Höhe des Glaubens. Auch im Christentum behalten darum die Führer, Luther vor allem, etwas Dämonisches, und ihr Gott hat noch den dämonischen Zug.

Hij zou dit na de Tweede Wereldoorlog ongetwijfeld anders hebben geformuleerd. Latere bijbelgeleerden haasten zich doorgaans ook om de conclusies van Volz af te zwakken, waarbij men het overigens voor het gemak doorgaans zo voorstelt alsof Volz zonder meer spreekt over het demonische in JHWH en voorbij gaat aan het genoemde feit dat hij dat zelf ook al in een breder kader zet en daarmee relateert.

Al binnen de bijbel zelf gebeurt dat: er wordt een verklaring gegeven voor het op het eerste gezicht willekeurige en schijnbaar boosaardige handelen van God. De worsteling met Jakob is in de huidige context een verhaal van Gods zegen van de aartsvader en van zijn nieuwe naam geworden. De doodsdreiging van Mozes werd een voorafschaduw van de bedreiging van de eerstgeborenen in de nacht van het Pascha voorafgaand aan de uittocht. Evenzo kunnen de verhalen over Gods ongenaakbaarheid in verband gebracht worden met zijn plaats later in het heilige der

heilige in de tempel in Jeruzalem: voor de gewone sterveling niet toegankelijk maar wel heilvol voor hem aanwezig. En het moeilijk te verteren initiatief van God uit 2 Sam.24 heeft in de navertelling in 1 Kronieken 21 plaats gemaakt voor verleiding door Satan.

Bij dit laatste voorbeeld kan men zich afvragen of we daarmee zoveel beter af zijn. Dat geldt in ieder geval niet voor de Israëlieten die het slachtoffer worden van Gods toorn. Ze gaan net zo dood.

Zo kan men zijn twijfel houden bij alle in de loop der tijden gegeven antwoorden op de eeuwige vraag: waar komt het kwaad vandaan? Heeft God daar mee te maken? Is Hij misschien boos? In de bijbel worden vele redenen genoemd waarom dat vaak zo zal zijn. De bijbel leert ons ook voorzichtig te zijn met al te makkelijke antwoorden. Zo makkelijk laat God zich niet vangen. Zulke antwoorden over God zouden een mens ook kunnen afleiden van de eigen verantwoordelijkheid. Daarom pareert volgens Lucas 13:1-5 Jezus de vragen over Gods bemoeienis met enkele rampen uit zijn dagen met een oproep zich te bekeren.

Ook van Jezus wordt regelmatig verteld dat hij woedend is. En, zoals verwacht mag worden, is zijn toorn doorgaans 'billijk ontstoken'

Slotoverwegingen

Het hoort bij een goede relatie dat je af en toe eens flink kwaad op elkaar kunt zijn. Als het ook maar ophoudt. Zo kan God ook getekend worden als een boze echtgenoot en jaloerse minnaar. De relatie blijft levendig. In onze relatie met God geldt daarbij dan vooral dat we nooit de illusie mogen hebben dat we Hem volledig kennen.

Binnen die relatie blijkt het dan ook mogelijk te zijn dat God werkt met en via woedende mensen. Denk aan de profeten. Maar er is ook plaats voor iemand als Simson. Herhaaldelijk wordt zonder enig afkeurend commentaar van hem verteld dat Gods geest hem aangrijpt als hij boos wordt. Dat is haast net zo moeilijk te verteren als verhalen over een God die onbegrijpelijk toorn. We kunnen Simson toch niet als voorbeeld stellen? Zijn woede is destructief. Zou zij (het woord 'woede' is vrouwelijk) wellicht ook creatief aangewend kunnen worden? Waarom worden we zo weinig echt kwaad?

Ook van Jezus wordt regelmatig verteld dat hij woedend is. En, zoals verwacht mag worden, is zijn toorn doorgaans 'billijk ontstoken'. Hij laat zich ook niet meeslepen door zijn emoties. In het verhaal van de

opwekking van Lazarus (Johannes 11) horen we van een uitzondering op deze regel. Aan het begin heeft Jezus alles onder controle. Zijn te late komst was gepland. Aan zijn discipelen had Hij al aangekondigd dat Hij een bijzonder teken zou gaan verrichten. Toch raakt Jezus geëmotioneerd wanneer hij geconfronteerd wordt met het verdriet van Marta en Maria. Hij wordt boos op de omstanders en Hij huilt. Dan doet Hij dat bijzondere wonder. Hij roept Lazarus terug uit de dood. Van Lazarus wordt verder niets meer vernomen. In de vraag wat voor leven hij na zijn dood gehad moet hebben kunnen we ons maar beter niet verdiepen. Dat levert slechts treurige bespiegelingen op, zoals de roman over dit onderwerp van de hand van Willem Brakman leert.⁷ Lazarus is ondergeschikt gemaakt aan de verwijzing naar de komende opstanding van Jezus. Heeft Jezus zich hier door zijn emoties laten verleiden tot een daad die Hij eigenlijk beter niet had kunnen doen? De te jong overleden Kamper Nieuwtestamenticus Egbert de Vries spreekt van 'een anti-wonder-stuk'. "De ontstemming en de tranen van Jezus hebben te maken met zijn toorn, dat hij noodgedwongen tot zulke escapades zijn toevlucht nemen moet".⁸

Wie boos is, gaat zijn grenzen soms te buiten. Dat kan soms geen kwaad en is misschien soms ook wel goed.

de auteur is docent Oude Testament

¹ Een goed overzicht van de talrijke teksten is te vinden in het artikel 'Wrath of God' in *The Anchor Dictionary of the Bible VI*, 989-998.

² Franco Ferruci, *De schepping. Autobiografie van god*, Wereldbibliotheek, Amsterdam 1989 (oorspronkelijke titel: *Il mondo creato*, Milano 1986)

³ Jeremy Pascall, *God. The Ultimate Autobiography*, Pan Books, London 1988. Van dezelfde schrijver verscheen een jaar eerder *Satan. The Hiss and Tell Memoirs*. De door mij gebruikte uitgave uit 1989 is een combinatie van beide boeken: aan de ene kant begint het gedeelte over God, aan de andere kant dat over Satan.

⁴ Jack Miles, *God. A Biography*, Vintage Books, New York 1996, blz. 241

⁵ Zie hierover de Apeldoornse dissertatie van H.G.L. Peels, *De wraak van God*, Boekencentrum, Zoetermeer 1992 (ook verschenen in het Engels: *The Vengeance of God*, OTS 31, Brill, Leiden 1995); bondig samengevat in zijn artikel 'God der wrake, God van liefde', *Kerk en Theologie* 43 (1992), 291-300

⁶ Paul Volz, *Das Dämonische in Jahwe*, J.C.B. Mohr, Tübingen 1924

⁷ Willem Brakman, *De gehoorzame dode*, Querido, Amsterdam 1964

⁸ *Centraal Weekblad* 26 maart 1993, 13